

KİMİN HARİTASI?: SOSYAL BİLİMLER VE HARİTACILIK

Özgür DİRİM ÖZKAN ¹

ÖZET

Bu bildirinin amacı mekan ve insanın birbirilerini karşılıklı olarak etkileyen nosyonlar olduğundan hareketle haritacılık ve sosyal bilimler arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Disiplinler arasında profesyonel işbölümünden kaynaklanan doğal ve sosyal bilimler arasındaki yapısal ayrılık iktidar tarafından bilgi iktidarı sayesinde hegemonik ilişkilerin sağlanmasında kullanılmaktadır. Bundan dolayı, bu bildiri aynı zamanda haritacılık ve sosyal bilimler arasında işbirliğinin gerekli olduğunu gösterme amacını taşımaktadır.

ABSTRACT

The aim of this paper to take attention on the relationship between cartography and social sciences due to the mutual relationship between the notions of space and human beings. The structural professional division of labor between social and natural sciences among the disciplines are employed to strengthen the hegemonic relations by the authority who has got power on knowledge. Thus, another aim of the paper is to show the necessity for the cooperation between cartography and social sciences.

1. SOSYAL BİLİMLERDE MEKAN VE İNSAN İLİŞKİSİ

Disiplinler arası çalışmaların öneminin gittikçe daha da arttığı günümüzde, sosyal bilimlerin de inceleme alanı daha da genişlemektedir. Sosyal bilimlerin inceleme alanına giren her konunun bütünsel bir şekilde algılanabilmesi ve yorumlanabilmesi için, o olgunun zaman ve mekan kurgusu içinde anlamlandırılması vazgeçilmez bir kural niteliğindedir. Sosyal bilimci, sosyal olguları açıklamaya çalışırken, açıklamaya çalıştığı olguları zamansal bütünlükten arındırarak inceleyemez. Bu noktada da tarih biliminden ve tarihin diğer alt disiplinlerinden yararlanır. Sosyal bilimciler genel olarak sosyal olguları incelerken mekandan ziyade zamana vurgu yaparlar. Halbuki, mekan da en az zaman kadar sosyal olguların incelenmesinde dikkate alınması gereken bir değişkendir. Sosyal bilimci, açıklamaya çalıştığı olguları, mekansal konumlanışından bağımsız olarak inceleyemez ve bu noktada olguları açıklamaya çalışırken, o olguların içinde yer aldığı çevreyi de inceler ve çevre ile insan arasındaki ilişkiyi de bakar.

¹ Yeditepe Üniversitesi, Antropoloji Bölümü Öğretim Görevlisi

Mekan ve insan arasındaki ilişki daima çift taraflı olmuştur. Mekanın kendi dinamikleri insanın sosyal yaşamını etkilerken, insanın bizzat kendi eylemi de mekanın kurgulanması ve yeniden üretilmesi sürecinde önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda birçok coğrafyacı mekanı fetişleştirmekte, sosyal olguları incelemekte öncelikli önem atfetmektedir. Fakat, mekana da en az zaman kadar önem atfeden sosyal bilimcilere göre insan nasıl ki kendi eylemliliğiyle zaman üzerinde etkiye sahipse, aynı şekilde mekan üzerinde de etkiye sahiptir. Eylem merkezli bu bakış açısına göre insan halihazırda varolan mekan içinde bir kere bulunduktan sonra onu değiştirmeye, dönüştürmeye ve yeniden üretmeye başlamaktadır. Kimi durumlarda, Lefebvre'in de belirttiği gibi üretim ilişkileri mefhumu içinde ele aldığımız zaman, mekan insan tarafından üretilmiş bir meta durumuna bürünmektedir. Dolayısıyla mekan, varolan sınıfsal ilişkiler temelinde ele alınmalı, mekansal ilişkiler sınıfsal ilişkiler temelinde çözümlenmelidir (Lefebvre, 1996;123). Mekanın üretim ilişkileri içinde incelenmesinden doğan politik anlamı, Lefebvre'in "gündelik hayat" terminolojisiyle sıkı sıkıya örtüşmektedir. Bir meta olan mekan, iktidarın gündelik hayat üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonyanın da bir aracıdır.

2. İNSANIN SOSYAL GELİŞİMİ VE KARTOGRAFI BİLİMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Coğrafi bilginin tarihsel gelişimine baktığımızda, MÖ 2300 yılına kadar uzanan bir tarihsel süreçten bahsetmemiz mümkündür. Mezopotamya'da eski Babil kalıntılarında yapılan arkeolojik araştırmalarda kil tabletler üzerine resmedilmiş ilkel haritalar bulunmuştur. Sadece Mezopotamya'da değil, dünyada uygarlığın ilk yayılma alanları olan Çin, Orta Amerika, İndüs Vadisi ve Nil Deltası'nda da kaynakların niteliğine göre kil, deri ya da papirüs üzerine yapılmış haritavari çizimlerden söz etmek mümkündür. Coğrafya ile ilgili ilk sistematik çalışmaların Antik Yunan'da başladığını görüyoruz. (Bergman, 1995;2-3) Bunun bir kaç sebebi var: Antik Yunan dünyasının varolduğu Ege Denizi kıyılarının girintili çıkıntılı bir yapıya sahip olması, kıyı kesiminin de iç kesimden dağlık ve kayalık bir topografyayla ayrılmış olması, site devletler ve koloniler arasındaki ticaret açısından engel teşkil etmekteydi. Bu anlamda Antik Yunan'da fiziki zorlukların üstesinden gelebilmek için coğrafyaya olan ilgi kaçınılmazdı. Bu tarz bir zorunluluğun yanısıra halihazırda önemli bir gelişim göstermiş olan matematik, astronomi ve felsefe alanlarında toplumun ilerlemiş olması, ve bütün bunlardan daha da önemlisi özgür bilimsel düşüncenin mümkün olduğu Antik Yunan'da coğrafya da bilimsel gelişme açısından uygun bir zemin yakalamış oluyordu.

Yukarıda da görülebileceği gibi, özellikle ilk çağlarda, coğrafyanın gelişimi bizzat haritacılık biliminin gelişmesiyle yakından ilintiliydi. Coğrafi ve kartografik bilgi de, o dönemin mekansal ve zamansal yapısına uygun bir gelişim evresi geçirmiştir. Coğrafya genel olarak klasik okullar tarafından iki başlık altında incelenir: Fiziki ve kültürel coğrafya (McKnight, 2000:1). Nüfus, yerleşimler, ekonomik aktiviteler, ulaşım, dil, din, siyasi sistemler, gelenekler ve benzeri sosyal olgulara dayanan coğrafi veriler "kültürel coğrafya" ya da "beşeri coğ-

rafya" alanını ilgilendirir. Beşeri coğrafya, coğrafya disiplini ve sosyal bilimlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği alanın ifadesidir. Benzer bir biçimde, haritacılığın da, insanların yukarıda sayılan kültürel/beşeri coğrafya alanının nesnelere olan ilgisi ve bunları mekansal anlamda imgelemlerinde kurgulaması için, bu nesnelere yerlerini belirten, gösteren aygıtlara ve kavramsallaştırmalara ihtiyaçları vardır. Mekansal anlamda, bu kavramsallaştırma ise "haritacılık" disiplini içinde sağlanabilmektedir. Haritacılık, Dünya'nın yüzeyinin ayırt edici görsel temsil edilmesinin pratik ve teorik bilgi birikimidir (Knox, 1998;8)

Birbirlerine sıkı sıkıya bağlı coğrafya ve haritacılık disiplinlerinin, disiplin olarak ortaya çıkma mekan ve zamanlarına baktığımızda, gelişme evrelerini incelediğimizde, ikisinin de toplumdan ve toplumun siyasasından bağımsız olgular olmadığını farkına varırız. Coğrafi bilgi sosyal yaşamın yeniden üretilmesindeki maddi kaynakların mekansal dağılımı hakkındaki bilgiyi kaydetme, inceleme ve kayıt etme özelliğine sahiptir (Harvey, 1996;96). Bu bilgi, aynı zamanda söz konusu maddi kaynakların insan eliyle, kendi insiyatifi ile nasıl değiştiğini de kapsar. Dolayısıyla, coğrafi bilginin biçim ve içeriği, bu bilginin üretiminde ve kullanımında sosyal verilerin etkilerinden bağımsız olarak tanımlanamaz. Bir anlamda coğrafi bilginin biçim ve içeriğini toplumsal bağlam belirlemektedir. Bu öngörüyle, mekan ve insan arasında varolan karşılıklı ilişki bağlamında, bir bilim alanı olarak coğrafyanın da insanın sosyal ve siyasi konumlanışından etkilenmemesi hemen hemen imkansızdır.

3. HARİTALARIN OLUŞUMU: BEYAZ YALANLAR

Dünya özgün bir mekansal biçimdir. Haritacılar için bu özgünlüğün en zorlayıcı tarafı üç boyutlu bir nesnenin iki boyutlu bir düzleme yansıtılmasından kaynaklanır. Bu işlemde, yani dünyanın iki boyutlu bir düzleme yansıtılmasında ya biçimsel ya da ölçeksel kayıp kaçınılmazdır. Sadece bu işlem değil, aynı zamanda bu üç boyutlu nesnenin belli oranlarda küçültülerek yassı bir zemine aktarılması işlemi de gerçeklik harita ölçeğinin azalması oranında kaybolur. Haritanın amacına uygun olarak, bazı durumlarda gerçeklikte varolan nesnelere, gerçeklikle orantısız olarak haritalara aktarılır. Herşeyin ötesinde, gerçekliğin sembollerle ifade edilmesinde bilgi erozyonunu engellemek neredeyse imkansızdır (Rekaciewicz, 2000;1). Monmonier'in de ifade ettiği gibi, kullanışlı ve kusursuz bir haritanın çizimi için "beyaz yalanlar"dan kaçış hemen hemen imkansızdır (Monmonier, 1996;1). Bu durumda, daha ciddi yalanların da haritalar yoluyla ifade edilmesi de, doğal olarak, gayet kolaydır.

Günümüzde, hayatın tüm alanında olduğu gibi bilimler arasında ciddi bir işbölümü vardır. Bu durum bir anlamda modernleşmenin ve profesyonelleşmenin önkoşuludur. Profesyonel bir bilim adamı kendi alanında, kendi meslektaşları haricinde kimse tarafından sorgulanamaz. Bu durumda, örneğin Türkiye'de kaynakların toplum tarafından kullanımıyla ilgili bir sosyal bilimci, kullandığı haritaların geçerliliğini sorgulama yetisine sahip değildir. Bunun tam tersi de doğrudur: İş sadece harita çizmek olan bir haritacının da kaynakların toplumsal kullanımıyla ilgili söyleyebileceği birşey yoktur. Burada önem kazanan sorunsal bu bilgilerin kimler tarafından kullanıldığı ile ilgilidir.

4. HARITACILIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE KİMİ YANILSAMALAR

Yukarıda da değinildiği gibi, coğrafya biliminin tarihsel oluşumu haritacılık tarihi ile yakından ilintilidir. Nitekim, Ptolemy gibi Antik Çağ'ın ilk coğrafyacıları aynı zamanda ilk haritacılar da. Orta Çağ'da, Batı'da dinsel baskı sebebiyle gerileme periyoduna giren bilimsel bilgi üretimi bir şekilde Uzak Doğu ve özellikle İslam Dünyası'nda devam etmekteydi. Müslümanlar için Kabe'nin yönünü bulabilme amacıyla haritacılık önemli bir konuma sahipti. Bu dönemde Çinliler kendi ülkelerinin haritasını çoktan çıkarmışlardı. Belli bir harita birikimine sahip olan gezginler için coğrafi keşifler daha da kolaylaşmıştı.

Bu dönem için söylenilegelen bir olgu da insanların Dünya'yı düz bir tepsi olarak tasvir ettikleri yönündedir. Bu açıklamaya karşı çıkışlar da söz konusudur. Nitekim uzaydan çekilmiş fotoğraflar ve teknolojik ilerlemenin diğer kazanımları olmadan da dünyanın yuvarlıklığını ispat edebilmek, veya en azından varsaymak Antik Çağ'da dahi mümkün olabilmiştir. Öncelikle, denizciliğin önem arzettiği Antik Çağ'da uzaktan gelen bir geminin önce direğinin, daha sonra yelkeninin ve en son olarak da gövdesinin görünebilmesi bir anlamda dünyanın yuvarlıklığı konusunda bir takım ipuçları verebilmektedir. Bunun haricinde astronomik gözlemler sayesinde ay tutulması sırasında ayın yüzeyine yansıyan dünya silueti ve Kutup Yıldızı'nın farklı yerlerden farklı açılarda görünmesi de Antik Çağ bilim adamları için dünyanın yuvarlıklığının göstergeleriydi.

Acaba tarih boyunca insanoğlu dünyayı düz bir tepsi olarak mı kabul etmişleri? Jeffrey Burton Russel bunun bir mit olduğunu ifade etmektedir (Russel, 2002;1). Elbetteki tarihin ilk dönemlerinde, Antik Çağ'da dünyanın düzlem olduğu inancı yaygındı. Fakat Antik Yunan'da bilimin, özellikle matematik, geometri ve astronominin gelişmesiyle birlikte dünyanın şekliyle ilgili görüşlerde de bir takım gelişmeler olmuştur. Bu dönemden sonra çizilen haritalarda önemli bir ikilik göze çarpmaktadır. Bu ikilik laik bilim adamları tarafından betimlenmiş olan dünya ile din adamları tarafından çizilmiş olan haritalar arasında görülmektedir. Birinci grup çoğunlukla dünyayı yuvarlak olarak betimlerken, ikinci grup heretik dini öğretilere sadık kalarak dünyayı düz bir şekilde gösteriyorlardı. Russel'in de ifade ettiği gibi, "yassı dünya miti"nin sebebi de bizzat bu heretik bakış açısıydı.

Antik Çağ'dan sonra, Orta Çağ'ın baskıcı niteliğinin ortadan kalkması ve Aydınlanma felsefesinin hayatın her alanında etkinliğini arttırmasıyla beraber, bütün bilim dallarında olduğu gibi haritacılıkta da gelişmeler yaşanmaya başlandı. Arnold'un da ifade ettiği gibi; "*Avrupa'nın belirgin itici güçleri arasına, gelişen bir soruşturma ruhu ve problem çözmede akılcı bir yaklaşım özellikleri de katılmıştı*" (Arnold, 1995; 95) Avrupa'da Aydınlanma'yla beraber yükselen sorgulayıcı ve araştırmacı bilinç coğrafi keşiflerde ifade buldu. Yeni ekonomik açılımların yaratılmasını hedefleyen coğrafi keşifler, özellikle bilimsel ilerleme açısından Avrupa monarşilerine önemli katkılarda bulundu. Bu katkılardan en çok faydalanan bilim dallarından biri ise haritacılıktır. Coğrafi keşiflerin sebebi Avrupa'daki Aydınlanma felsefesinin ilerlemesi ve ekonomik açılım talebi ise, sonucu da sömürgeciliktir.

Esas olarak 18. ve 19. yüzyılda Avrupa ulus devletlerinin ticari ve politik çıkarlarına hizmet etme amaçlı olarak çizilmiş olan ve bugün de yaygın olarak kullanılan atlasların tarihsel kökenine baktığımız zaman, bu atlasların sömürgecilik döneminde oluşturulduğunu görebiliriz. Örneğin, sömürgecilik döneminde varolmayan Amerika Birleşik Devletleri'nde, günümüzde okullarda en çok kullanılan atlas 1569 yılında Alman haritacı Gerhard Kramer tarafından geliştirilmiş olan Merkator Projeksiyonu'yla çizilmiş olan atlasır (Naba, 2002;1). Söz konusu atlasla göre Almanya dünyanın ortasında yer almaktadır. Bugün bir çok ülkede kullanılan bu atlasla Kuzey Yarıküre'de bulunan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri atlasın "yukarı" kısmında yer almakta, topraklarının çoğu eski sömürge olan Güney Amerika ve Afrika atlasın "aşağı" kısmında yer almaktadır. Halbuki, hiç bir haritacılık kitabında Güney'in aşağıda, Kuzey'in ise yukarıda olması gerektiğine dair en ufak bir yönerge yoktur. Bu atlaslarda gelişmiş ülkeler "yukarıda", gelişmemiş ülkeler üzerinde Merkator Projeksiyonunun yüksek enlemlerde ölçekte yaptığı bozulmanın da katkısıyla, Dünya'nın geneline hakim durumda olarak görülmektedir. Kramer'in yaptığı bu atlasın sömürgecilik döneminde yapılmış olması ise bu yanılsamanın tesadüfi olmadığı hakkında şüpheler uyandırmaktadır.

5 . KARTOGRAFI BİLİMİ VE BILGIYE EGEMEN OLMA: HARITAYI KİM ÇIZIYOR?

Bir haritacı, çizdiği harita ile, kullandığı projeksiyon yöntemi, ölçek ve semboller sayesinde harita üzerinde, ve dolayısıyla mekan kurgusunu bu haritanın yardımıyla yapan birey üzerinde hegemonik bir etkiye sahip olabilir. Lacoste'un da belirttiği gibi; "*Bir haritanın hazırlanması, betimlenen alan üstünde belirli siyasi ve bilimsel egemenlik anlamına gelir ve bu, söz konusu alan ile orada yaşayan insanlar üstündeki bir iktidar aracıdır*" (Lacoste, 1998; 13). Bu durumda, bir iktidar aracı olan haritanın kim tarafından çizildiği ya da çizdirildiği büyük önem taşımaktadır. Haritayı çizen/çizdiren, bu ürün sayesinde iktidara sahip olma açısından önemli bir avantaja sahip olacaktır. Haritalar en basitinden en karmaşığına kadar her çeşit manipülasyona açıktır. Bu durumda haritayı kimin çizdi(ri)ği önemli bir sorunsaldır. Çünkü haritadaki beyaz yalanları, kullanılacak sembolleri, projeksiyon yöntemini ve ölçeği belirleyen, dolayısıyla bilgiyi kendi ideolojik-politik süzgecinden geçirip insanlara sunacak olan bizzat haritacının kendisidir.

Bilindiği gibi harita masraflı bir üründür. Masraflı bir ürün olmasının dışında harita yapımı iyi bir organizasyon gerektirir. Bugün için ise, her ne kadar küreselleşmeden dolayı bayağı yara almış olsa da, bu organizasyonu sağlayabilecek ve masrafları karşılayabilecek olan kurumların en önemlisi ulus devletlerdir. Nitekim, tarihsel süreçte haritacılık devletlerin tekelindeydi ve belli bir döneme kadar haritaların sivil kullanımı mümkün değildi. Günümüzde bile, büyük ölçekli haritalar sivil kullanıma sadece özel izinle açıktır. Genel olarak coğrafyaya, özel olarak haritalara kamunun ilgisiz olması ise coğrafi ve kartografik bilginin iktidar aracı olarak kullanılmasını da kolaylaştırmaktadır. Halkın coğrafya ve kartografiye olan ilgisizliğinin bir sebebi, yukarıda bahsi geçen bilginin, bilimin profesyonelleşmesi ve bilimlerin arasındaki iş bölümünün birbirleriyle örtüşmemesi ise, diğer önemli bir sebebi de coğrafya

ve kartografinin iktidarlarlar tarafından bilinçli bir şekilde halktan uzak tutma çabasıdır. Bu çabanın en görülebilir olduğu alan ise ulusal eğitim sistemlerindeki sıkıcı ve ezbere dayanan müfredatıyla öğrencileri coğrafya, dolayısıyla haritalardan soğutan "Coğrafya" dersleridir.

6. SONUÇ

Bilimler arası profesyonel işbölümünün en üst düzeyde olduğu günümüzde, sadece haritacılık değil diğer bilimler de kendi profesyonel alanlarındaki bilginin profesyonelleşmesi ve farklı disiplinler arasında paylaşımında olmaması sayesinde tek yetkili konumunda olabiliyor. Profesyonel bilimsel iş bölümünde en büyük ayrılık doğal ve sosyal bilimler arasında yapılmaktadır. Birinin alanı tekniktir, diğerinin ise politik. Görünüşte ne teknik olanın politik olanla, ne de politik olanın teknik olanla bir bağlantısı yoktur. Zaten iktidarlar tarafından istenen tam da budur, yani politik olanla teknik olanın birbirleriyle örtüşmemesidir. Bu sayede iktidar her ikisi üzerinde de hegemonik ilişkilerini sağlamlaştırma avantajına sahip olur. Bu iki alanın bilimsel üretimlerini bizzat kendisi birleştirerek, kendisini yeniden üretmek için gerekli şartları yaratırken, yine bu bütünsel, yani hem doğal bilimleri hem de sosyal bilimleri içinde barındıran bilgiyi kullanarak iktidara talip olan bütünsel bilgi yoksunu rakipleri üzerinde de hegemonyasını kurabilir.

Böylesi bir durumun önlenemesinin en önemli yollarından biri sosyal bilimlerle doğal bilimler arasında bağlantıları, arada iktidar yapıları olmadan kurabilmektir. Bu yüzden coğrafya ve haritacılığın başta sosyoloji ve siyaset bilimi olmak üzere tüm sosyal bilim dallarıyla bağlantılı olması gerekmektedir. Aynı durum sosyal bilimciler için de geçerlidir. Sosyal bilimciler de doğal bilimlere daha yakın olmak ve bu bilim dallarıyla işbirliği yapmak durumundadır.

KAYNAKÇA

- BERGMAN, Edward F., "Human Geography: Cultures, Connections, and Landscapes", Prentice Hall, New Jersey, (1995).
- HARVEY, David, On the History and Present Condition of Geography: An Historical Materialist Manifesto, AGNEW, J. ve diğeri, Human Geography: An Essential Anthology, Blackwell, Oxford içinde, (1996)
- KNOX, P.L. ve MARSTON, S.A., "Human Geography: Places and Regions in Global Context, Prentice Hill, New Jersey, (1998)
- LEFEBVRE, Henri, "The Production of Space", Blackwell, Oxford, (1996).
- McKNIGHT, T.L. ve HESS, D., "Physical Geography: A Landscape Appreciation, Prentice Hall, New Jersey, (2000)
- MONMONIER, Mark, "How to Lie with Maps", The University of Chicago Press, Chicago, (1996).
- NABA, Rachel, "Colonialism Through Maps", The Earth Center web site; <http://www.theearthcenter.com/map.html>, (2002).
- REKACIEWICZ, Philippe, "A Political Look at Territory, Le Monde Diplomatique, (Mayıs 2000).
- RUSSELL, Jeffrey Burton, "The Flat Earth: A Detailed Study of Personal Bias and Historical Thinking", www.ethicalatheist.com, (2002).